

Dünya Tarihinde Orta Asya

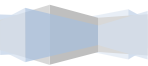
Peter B. Golden, Çev. Yahya Kemal Taştan

İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2014, 246 Sayfa, ISBN:978-605155202.

Zafer SARAÇ*

Orta Asya ,Türkler için tarihin başlangıcından beri yüksek öneme haiz olmuş bir coğrafyadır. Bazı milletler vardır ki gücünü coğrafyasından alırlar. Türkler, coğrafyalarının itici gücünü kullanarak, Dünya üzerinde daha geniş alanlara yayılmışlardır. Tarih boyunca bu şekilde geniş bir alanda etkinliğini sürdüren Türkler için Orta Asya hep çözülmesi gereken, Türk Tarihinin gölgede kalmış sınırlarını barındıran bir coğrafya olmuştur. Türk Tarihinin bu en eski devresini içeren bir başlangıç alanı olan Orta Asya, son zamanlarda yapılan araştırmalarla daha anlaşılır bir hale bürünmüştür. Peter Golden'in "Dünya Tarihinde Orta Asya" isimli eseri, Türk Tarihinin Orta Asya ayağına ışık tutması hasebiyle oldukça önemli bir çalışma olarak göze batmaktadır.

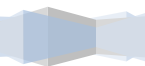
* Fırat Üniversitesi İnsani Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü Lisans Öğrencisi,zafersarac@hotmail.com

Peter Golden bu eseri esasında ansiklopedik bir çalışma olan *"New Oxford World History"* isimli Dünya Tarihinin Orta Asya kısmı olarak kaleme almıştır. Kitabın önsöz kısmına bu nedenle bahsedilen ansiklopedik eserin editörlerinin de önsözü eklenmiştir. Bahsedilen esere neden Orta Asya kısmının eklendiğini, editörler kısaca Dünya Tarihinin sadece Batı Avrupa ve ABD Tarihi manasına geldiği görüşünü yıkmak, olarak belirtmişlerdir. Bu amaçla kaleme alınan bu Dünya Tarihi dünyanın bütün bölgeleri ve ülkelerinin tarihini içermektedir. Bu nedenle eserin öncelikli kaleme alınış amacını, okurun ilgisini Dünya Tarihinin farklı kısımlarına kanalize etmek olarak söyleyebiliriz. Yazar ise; bu minvalde dört bin yıldan fazla süre boyunca Mançurya Ormanlarından Macaristan Bozkırlarına kadar muazzam bir bölgenin siyasi iktisadi ve kültür tarihini özetlemek amacıyla kitabın Orta Asya kısmını kaleme aldığını belirtmektedir.

Eser İngilizce okur kitlesine hitap edecek şekilde hazırlanmış olmasına karşın, yazarın deyimiyle kaleme alınırken her zaman Türk okuyucu kitlesi göz önünde bulundurulmuştur. Eserin Türkçeye çevrilmesi yazarın Türkçe okur kitlesinin ilgisine mazhar olmasını sağladığı gibi Türklerin kulağına yabancı gelmeyen yer ve halk adları analize tabi tutularak akademik bir tabanda bilimsel izlenimlerle okuyucuya sunulmuştur. Bütün bu bilimsel yanlarına rağmen, tam manasıyla alanının mütehassısları için yüzde yüz manada akademik bir yönelimi olan eser olduğunu söyleyemeyiz. Yazarın kitabın önsözünde belirtildiği gibi, kitabın hedef kitlesi üniversite öğrencileri ve tarih meraklılarıdır. Bu nedenle bilimsel yoğunluk ve bilimsel gevşeklik arasındaki bir noktadan tarih anlatımı yapılmıştır.

Kitabı tam manasıyla Orta Asya Tarihi olarak kabul etmemekle beraber konuya ilgi duyanların özet mahiyetinde bilgilere erişebilecekleri açıktır. Yine Orta Asya Tarihine bir yerden başlayacak olanların ilgisini cezbedecek bir giriş eser özelliği gösterdiği kitabın ana temasından anlaşılmaktadır. Kitap biri Giriş olmak üzere, toplam on kısımdan oluşmaktadır. Bölümler kronolojik tarihe paralel kademeli bir şekilde sunulurken, dönemin hayatına damgasını vuran önemli özellikler bölüm başlığı olarak seçilmiştir. Yazar anlatımda oldukça açık ve anlaşılır bir dil kullanmıştır. Anlatılan bölge ya da dönem yazıya dökülürken, ilk aşamada genel bir bakış açısıyla değerlendirme yapılmış anlatım özele indirgendiğinde, bilgi verilen halk topluluk veya devletin siyasi tarihinde kavşak noktası diyebileceğimiz olaylara özellikle temas edilmiştir. Her siyasi tarihte odaklanılan bu noktanın haricinde siyasi yapıya ruh kazandıran ana unsur diyebileceğimiz bilim, sanat, kültür gibi alanlarda ön plana çıkmış eserler hakkında bilgi verilerek konu bütünlüğü sağlanmıştır. İkili münasebetlerin anlatımı açısından, siyasi olayların dokusu gereği yoğun ve sıkıcı bir metot benimsenmemiş olup, ilgili unsurun siyasi tarihine ait giriş ve sonuç diyebileceğimiz kısımların özü okuyucuya sunulurken, kısa periyotta sadede gelinmiştir. Bu nedenle dönemler arasındaki hızlı geçişler konu bütünlüğünün bozulması manasında fazla göze batan bir unsur olarak gözlemlenmemektedir. Siyasi tarihin anlatılarıyla okuyucuyu boğmaktan ziyade konuya ilgiyi çekecek argümanlar kullanılmıştır.

Kitabın giriş kısmı Halkların Tabakası ismini taşımaktadır. Bu bölümde Orta Asya Toplumunun yapısı bu coğrafyada yaşayan halkların durumu açısından açıklanmıştır. Kabaca bir tasnifle bölge halkı, göçebe ve yerleşik olarak ikiye ayrılmıştır. Orta Asya'nın sınırları, günümüzdeki devletlerin konumları belirtilerek çizilmeye çalışılmıştır. Halkların birincil manada temas sağladığı coğrafi unsurlar üzerinde durularak, bölgenin iklim özellikleri kısaca özetlenmiştir. Nüfusun demografik özellikleri tanımlanırken nasıl yoğunlaştığı, coğrafyanın buna etkisi belirtilmiştir. Bölgedeki halkların iktisadi faaliyetleri, birbirleriyle temasları bağlamında anlatılmıştır. Halkların birbirlerine bakış açılarının nasıl olduğu, bunun ne derece gerçeği yansıttığı, arkeoloji verileriyle netleştirilmiştir. Örneğin; Çinlilerin bozkır halklarını barbar olarak nitelendirmesine rağmen, Esik Kurganında çıkarılan Altın Elbiseli Adam Buluntusunun özellikleri verilerek bu tanımlamanın pekte makul olmadığı öne sürülmüştür. Orta Asya Halklarının izinin sürülmesinde dil özellikleri yazar tarafından vurgulanırken, dil ailelerinin oluşması üzerinde etkili olan faktörler tanımlanmıştır.

Kitabın birinci bölümü, “*Göçebeliğin Doğuşu ve Vaha Şehir Devletleri*” ismini taşımaktadır. Bu bölümde göçebeliğin tarihsel kökleri tanımlanırken oldukça eski döneme gidilmiş, Orta Asya bölgesine ilk göçün ne zaman olduğu, ne şekilde gerçekleştiği ve medeniyetin oluşma basamaklarının bu bölgedeki tekâmülü hakkında bilgiler verilmiştir. Bölgedeki iktisadi faaliyetlerin kapsamı açıklanırken, Mezopotamya bölgesi uygarlıklarının bölge üzerindeki etkilerini nasıl gösterdikleri açıklanmıştır. Göçebe kültürünün gelişmesinin en önemli unsuru atın ehlileştirilmesi ve hayvancılığın ortaya çıkışının basamaklarından bahsedilirken, savaşçı özelliklerin nasıl ortaya çıktığı belirtilmiştir. Göçebelik hususuna bu şekilde bir giriş yapıldıktan sonra, bu bölümde göçebelik çok yönlü bir şekilde değerlendirilmiş, iktisadi siyasi kültürel sosyal yansımaları detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Göçebeliğin devlet olma şeklide kendisini göstermesinde etkili unsurun Çin'in zenginliğinin teşviki olması fikri ise, yazarın farklı bir düşüncesi olarak kendini göstermektedir. Yazar böylelikle fethedilen bölgelerle yerleşik şehir kültürünün göçebe kültür üzerindeki etkisine değinmiştir. Göçebe kültürün diğer kültürlerle temasının en önemli unsurlarından birinin ticaret olması hasebiyle ticaret konusunun üzerinde özellikle durulmuş ve ticari ilişkilerin oluşma şartları mahiyeti açıklanmıştır. Göçebe hayatı benimseyenlerin, zenginleşerek şehirlerini nasıl meydana getirdikleri, hayatlarını şehirlere nasıl taşıdıkları ve oluşturulan şehirlerin özellikleri belirtilerek bölüm bitirilmiştir.

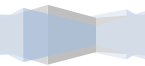
İkinci bölüm , “*İlk Göçebeler:Savaşı Meslek Edinenler*” ismini taşıyor. Bu bölümde M.Ö. 3000 yıllarında Hint Avrupa dil ailesini oluşturan kök halkların dağıldığından bahsedilmiştir. Böylelikle Hint-İran dilli insanların Orta Asya halklarının ataları olabileceği üzerinde durulmuştur. Bugünkü İran bölgesinin halk tabanının oluşumu yine bu insan unsurlarına bağlanmıştır. Hint İranlıların göç yolları, dillerinin günümüzdeki topluluklara akisleri, diğer halklarla münasebetleri üzerinde durularak Sakaların İrani göçebe bir kavim olduğu tezi gündeme getirilmiştir. Kadim İranlılara ait

kültürel bulguları Zerdüştlük dini kapsamında sunan yazar Zerdüştlük dininin temel özelliklerini ele aldıktan sonra bu dönemde Soğdu, Harzemli, Baktriyalı halkların yerleşim alanları ,ticari ilgileri ve Pers imparatorluğunun bu halklar ile ilişkilerini belirtmiştir. Pers döneminin etkisinin azalmasıyla bölgeyi kontrol altına alan İskender'in Helenistik Uygarlığının, Orta Asyalı halk ve toplulukların durumu üzerindeki etkileri kısaca açıklanmıştır. Batıda ki durum bu şekilde yazıya dökülürken doğuda Hunların tarih sahnesine çıkışları ve Çin Hanedanlarıyla ilişkileri Asya Tarihi kapsamında ele alınıp, Hunların Orta Asya siyasi yapısındaki etkileri anlatılarak ipeğin dünya piyasalarında etkili bir emtia olma süreci, ipek yolunun teşekkülü, ticari ilişkiler açısından değerlendirilmiştir. Yazar Hunların yıkılmasını, onların boylar federasyonu şeklinde olan esnek yapısına bağlarken Çin'in bu konfederatif yapıdaki ayrılıkları teşvik eden hileli kadim siyasetinin ayrıntılarını ortaya koyuyor. Bu noktada tekrar yönünü batıya çeviren yazar batıda Hun idaresinin zayıflamasıyla ortaya çıkan Kuşan İmparatorluğunu çok yönlü bir şekilde değerlendirerek siyasi sosyal ve iktisadi açıdan bu devleti masaya yatırıyor. Kuşanlarla beraber batıda teşekkül eden ikinci imparatorluk olan Avrupa Hunları'na ise kısa bir değerlendirmeye ele alarak bu bölümü sonlandırıyor.

Üçüncü bölüm , ‘‘Kutlu Kağanlar: Türkler ve Halefleri’’ başlığıyla sunulmuştur. Bu bölümde Asya Hun Devleti ve Han Hanedanının çöküşü sonrası dönemde yükselişe geçen üç önemli güç Avarlar, Eftalitler ve Wei Devleti hakkında bilgiler verilmiştir. Bununla beraber bu üç devletin oluşturduğu siyasi istikrarsızlığın etkisini kıvrarak ortaya çıkan Göktürk İmparatorluğu dönemi anlatılmıştır. Göktürk Kağanlarının kullandığı unvanlardan yola çıkan Golden emperyal olarak tanımladığı Göktürk kültürünün dış etkiler sonucunda şekillendiğini vurgulamıştır.¹Yine Golden Göktürk Kağanlığının doğu batı olmak üzere iki merkezde ortaya çıkan siyasi tarihleri anlatırken bu ikili yönetimin ortaya çıkardığı dezavantajların devleti yıkılma sürecine götürdüğünü vurgulamıştır. Çin Göktürk ilişkileri üzerinde özellikle durulmuş Çin'in kadim politikası diyebileceğimiz siyasi entrikalarını nasıl gerçekleştirdiği hakkında bilgiler verilmiştir. Yıkılan Göktürk Devletlerinin yerine Çine karşı yapılan isyan hareketleri sonucunda bağımsızlığını kazanan 2.Göktürk devletinin siyasi tarihinin dönüm noktaları verilirken bu devlet sonrası dönemde bölgeye hakim olan Uygurlar, hakimiyetlerinin Kırgızlar tarafından ortadan kaldırıldığı döneme varıncaya kadar değerlendirilmişlerdir. Göktürk, Uygur ve Kırgız dönemleri anlatılırken bu devirler arasında yapılan kıyaslarla Asya hakimiyetinin ne şekilde uygulandığı açıklanmıştır.

Kitabın dördüncü bölümü, ‘‘İpek Yolu Şehirleri ve İslam'ın Zuhuru’’ ismini taşımakta. Bu bölümde İpek yolunun teşekkülü sonrası, bu ticaret yolunun güzergahı üzerinde ortaya çıkan şehirler ve ticari arka planları anlatılırken, kadim Orta Asya halklarının ticaretle olan ilgilerinden söz edilmiştir. Özellikle bölge ticaretinde etkili olan Soğdlular daha kapsamlı bir şekilde ele

¹ Golden Sir Yabgu Kağan unvanını baz alarak Sir kelimesini Sankritçe Sri (Şanslı Uğurlu) kelimesiyle ilişkilendirirken Yabgu kelimesini de İran kaynaklı olarak tanımlamaktadır.

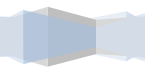

alınarak kültürel yapıları, dini perspektifleri, sosyal yaşamları ve önemli ritüelleri döneminde yazılmış kaynakların ışığında açıklanmıştır. İran bölgesinde Sasani etkisinin yıkılmasını takiben Emevi İslam Devletinin bölgede önemli bir siyasi aktör olarak ortaya çıkması sonucunda gelişen olaylar ve başta ipek yolu şehirleri olmak üzere bölgeye olan etkileri değerlendirilmiştir. Orta Asya'ya yönelmiş olan Arap ilerleyişinin siyasi yapıdaki dalgalanmalarına ek olarak İslam'ın gerek askeri gerekse de ticari temelde yayılması süreci Türk-Arap ilişkileri düzleminde ele alınmıştır.

Beşinci Bölüm , “*Bozkır Semalarında Hilal: İslam ve Türk Halkları*” ismini taşımakta. Bu bölüme Orta Asyada ki siyasi ve etnik tablonun değişmesine neden olan göçlerin ne şekilde geliştikleri, göçlerin yönlendiği yerler belirtilmiştir. Özellikle bölgede 7.8. Yüzyıllarda genelde doğu-batı yönlü gelişen göç hareketleri bu hareketlerin sonucunda oluşan siyasi tablo anlatılmıştır. Bu siyasi tablonun ana bileşeni olarak kendisini gösteren bazı devletler , daha detaylı bir anlatıyla ele alınmıştır. Bu bağlamda yazar, Hazarların 6.ve 10. yüzyıllara arasındaki etkinlikleri üzerinde dururken, İslam'ın yayılmasındaki önemli etkileri yabana atılmayacak olan Samanilerin ilmi fonksiyonlarını nasıl yürüttüklerini, ortaya koydukları eserler açısından değerlendirmiştir. Bu şekilde ilk Türk-İslam devletlerinin teşekkülü sürecine değinilerek bu siyasi ortamda meydana gelen Türk-İslam kültürünün önemli ürünleri Divani Lügatit Türk ve Kutadgu Bilig gibi eserler kısaca tanımlanmıştır. 10. Yüzyıl sonrası dönemde Asya'nın batısında etkili olan Karahanlı Devletinden bahsedilirken bu devletin hakimiyet alanında filizlenen Selçuklu Devletinin oluşumu, büyük Oğuz muhacereti ile Anadolu'nun Türkleşmesinden bahsedilerek bölüm bitirilmiştir.

Altıncı Bölüm, Asya tarihinde köklü değişikliklere neden olan olaya ithafen “*Moğol Kasırgası*” ismini taşımaktadır. Öncelikle Moğol Kasırgasının başlamasından önce Doğu ve Batı Asya'nın siyasi durumu hakkında bilgiler verilerek bölüme giriş yapılmıştır. Moğolların ortaya çıktığı coğrafya, detaylandırılarak çevrelerindeki halklar ve devletler tanımlanmıştır. Moğolların Gizli Tarihi isimli eserin rehberliğiyle Cengiz Han'ın doğumu kendisini cihangir pozisyonuna getiren olaylar anlatılmıştır. Moğolların Cengiz Han önderliğinde Asya'nın batısında önce Moğol boylarını bir çatı altında toplayıp sonra çevre halk ve devletleri kontrol altına alıp yönünü batıya çevirerek Asya'daki devletleri birer domino taşı gibi yıktıkları süreç anlatılmıştır. Kasırga sonrası dönemde Asya'nın şekillenışı, devletlerin ve halkların toparlanması, dönemi anlatan Reşidüddin, Marco Polo, Williem Rubruck gibi yazarların izlenimleri ile birlikte okuyucuya sunulmuştur.

Yedinci Bölüm, “*Son Cengizliler Timur ve Timurlu Rönesansı*” ismini taşıyor. Bir önceki bölümde Moğol sonrası döneme giriş yapan yazar bu bölümde kasırga sonrası dönemi detaylandırarak anlatmıştır. Özellikle Moğolların, istila ettikleri bölgede yavaş yavaş kültürel özelliklerini yitirerek buldukları coğrafyanın etnik havuzu içinde kayboldukları dönem anlatılmıştır. Türk-Moğol Halkları aynı kültür çerçevesinde birleşip İslam'la karşılaşmış, bu halklar Türkistan havalisinde bir çok devletle beraber kendilerine ait müstakil bölgelerde bağımsız

yapılar oluşturmuştur. Bu dönem, öncesi ve sonrasıyla ilgi çekici bir şekilde anlatılırken, bu siyasi teşekküllerden birisi olan Timur Devleti, Asya Tarihine olan etkilerinden dolayı özel bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Timur Devletinin kurucusu Timur'un hayatına ait ilginç sayılabilecek izlenimler ölümünden kısa bir süre önce onu ziyaret eden Don Ruis Gonzales de Clavijo'nun notlarından istifade edilerek sunulmuştur. Timur'un fetih hareketi ile Asya steplerinden Anadolu içlerine ulaşan devletin faaliyetlerinden bahsedildikten sonra onun ilme ve sanata olan ilgisi yazar tarafından Timurlu Rönesansı payesi ile taçlandırılmıştır. Timur devletinin dini anlayışından, geliştirmiş oldukları iktisat politikalarından kısaca bahsedildikten sonra, tarihlerinin sonunda hakim oldukları bölgelerde ne tarz bir siyasi görünümün olduğu ve bunun günümüze kadar uzayan etkilerine yer verilmiştir. Timur bakiyesi olan devlet halk ve toplulukların siyasi hayatlarına ilişkin önemli sayılabilecek bilgiler sunularak bölüm bitirilmiştir.

Sekizinci Bölüm, “*Barut Çağı ve İmparatorlukların Tazyiki*” ismini taşımaktadır. Bu bölümde ilk olarak 16. Yüzyılda Orta Asyada ki siyasi görünüm etnik ve dini temelli olacak şekilde ortaya koyulmuştur. Bu siyasi yapının şekillenmesinde önemli bir faktör olan barut ve ateşli silahların kullanımının geniş vadede etkilerinin ne olduğuna kısaca değinildikten sonra Batı Asya'nın siyasi şekillenmesine etki eden Babür, Safevi ve özellikle yayılmacı emperyalist hedefleri olan Rus Knezlikleri hakkında genel geçer bilgiler verilmiştir. Rusların yayılmacı politikaları kıtanın doğusu ile ilgili anlatılarda da başrol oynamalarına neden olmuştur. Asya'nın doğusunda bulunan Çin ve Moğol halklarının durumu anlatılırken Tibet kaynaklı Budizm'in yayılımı, Çin-Moğol halk kitleleri üzerindeki etkilerinden bahsedilmiştir. 17. ve 18. yüzyılda, Asya'nın siyasi durumu üzerinden yeni kurulan Hanlıklar ve siyasi teşekküller bunların birbirleriyle olan ilişkileri hakkında bilgi verilmiştir. Genellikle tasvir edilen siyasi parçalanmışlık kaba hatlarıyla ifade edilirken bu istikrarsız durumun iktisadi ve kültürel yaşantı üzerindeki etkileri sağlam dayanaklarla incelenmiştir. Yayılmacı hedeflerle kurulan İmparatorlukların küçük hanlık ve siyasi teşekkülleri kontrol altına almak istemeleri, bu siyasi yapıların birbirleriyle olan hakimiyet mücadelesi, bölge bölge anlatılarak meydana gelen siyasi harita gözler önüne serilmiştir.

Dokuzuncu Bölüm “*Modernite Meseleleri*” ismini taşımaktadır. Bu bölümde siyasi istikrarsızlığın Orta Asya'yı güçlü Rus İmparatorluğuyla karşı karşıya bıraktığı 19. ve 20. Yüzyıllar anlatılmaktadır. Asya'nın durumu anlatılırken, bu dönemde bölgeyi ziyaret eden seyyah ve misyonerlerin notlarından istifade edilmiştir. Rus Çarlığının Orta Asya'da yayılmacı politikaları neticesinde kurmuş olduğu siyasi hakimiyeti, kültürel hakimiyetle nasıl pekiştirmek istediği ve bölgedeki Türkmen kitlelerin Rusya'nın bu yok edici politikalarla mücadelesi ele alınmıştır. Rusya'nın Türkistan da ki etkinliğine ek olarak iç siyasi durumuna istinaden 1917 Bolşevik İhtilaline giden süreç de yazar tarafından kaleme alınmıştır. İhtilal sonrası Sovyet Rusya ile başta Türkistan olmak üzere Orta Asya ilişkileri ele alınırken Rusya'nın sindirme politikalarının rejim

değişikliğine rağmen şekil değiştirerek devam ettiği örneklerle anlatılmıştır. Asya'nın Rusya'ya karşı bütünlük arz etmeyen direnişinin detaylarına ilişkin tüyolar son sayfalardaki yerini almıştır.

